

Історія

УДК 342.727:342.311-044.35]:34.02(477)

DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.20632655>

Інститут обмеження свободи слова у правових системах США та країн Європи (XX – початок XXI ст.): історична еволюція та соціоправові виміри

Пилипенко В. В.,

кандидат історичних наук, доцент
доцент кафедри теорії, історії та філософії права
навчально-наукового інституту права на психології
Національної академії внутрішніх справ,
м. Київ, Україна, <https://orcid.org/0000-0002-2555-542X>

Романова О. М.,

кандидат історичних наук, доцент
завідувач кафедри загальнотеоретичних правових
і соціально-гуманітарних дисциплін
Київського університету права НАН України, м. Київ, Україна,
<https://orcid.org/0000-0001-7634-3438>

Прийнято: 18.05.2026 | Опубліковано: 30.05.2026

***Анотація:** Актуальність наукового пошуку зумовлена необхідністю теоретичного обґрунтування та оптимізації сучасної української практики захисту інформаційного суверенітету в умовах повномасштабної гібридної агресії, що вимагає проведення комплексного порівняльно-історичного*

аналізу правових і соціокультурних моделей обмеження свободи вираження поглядів у США та країнах Західної Європи. Методологічний інструментарій цієї розвідки базується на принципах об'єктивності та системності, де застосування порівняльно-правового та історико-генетичного методів дозволило детально простежити еволюцію інституту свободи слова в англосаксонській та романо-германській правових сім'ях. За допомогою соціокультурного та герменевтичного аналізу було глибоко досліджено соціоправові передумови виникнення концепції «войовничої демократії» та трансформацію відповідних судових прецедентів, тоді як метод системно-структурного аналізу та формально-юридичний метод дали змогу оцінити дієвість сучасного законодавства України у сфері медіа та кримінального права під час дії правового режиму воєнного стану.

У ході дослідження з'ясовано, що ліберальна модель США історично тяжіє до абсолютизації індивідуального комунікативного імунітету від державного втручання, тоді як західноєвропейський досвід сформував комунітарну парадигму, де свобода слова детермінується обов'язками особи перед суспільством. Доведено, що ключовим етапом розвитку європейського права став міжвоєнний колапс Ваймарської республіки, який зумовив виникнення теорії «войовничої демократії» Карла Левенштайна. Цей оборонний імператив легітимізував позбавлення базових прав у разі їхнього зловживання задля демонтажу конституційного ладу, що відображено в Основному законі ФРН та практиці Європейського суду з прав людини. Встановлено, що сучасна Україна правомірно реценіювала цей європейський досвід через механізми воєнного стану, деколонізації та криміналізації інформаційного пособництва ворогу, хоча водночас виявлено й соціоправові ризики тривалого обмеження публічного дискурсу, зокрема прихований негативний вплив громадянської самоцензури на інституційну стійкість держави.

Ключові слова: Свобода вираження поглядів, воєннича демократія, інформаційний суверенітет, Перша поправка до Конституції США, обмеження прав, воєнний стан, порівняльно-правовий аналіз

The Restriction of Freedom of Speech in the Legal Systems of the US and European Countries (20th – Early 21st Centuries): Historical Evolution and Socio-Legal Dimensions

Pylypenko V. V.,

Ph.D. in History, Associate Professor
Associate Professor of the Department of Theory,
History and Philosophy of Law
of the Educational and Scientific Institute of
Law and Psychology of the
National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0002-2555-542X>

Romanova O. M.,

Ph.D. in History, Associate Professor
Head of the Department of
General Theoretical Legal, Social and Humanitarian Disciplines
of the Kyiv University of Law of the
National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0001-7634-3438>

Abstract: *This study provides a comprehensive comparative-historical analysis of freedom of expression models in the United States and Western Europe to optimize Ukraine's protection of informational sovereignty during full-scale*

hybrid aggression. Employing comparative-legal, historical-genetic, and formal-legal methods alongside socio-cultural and hermeneutic analysis, the paper evaluates the efficacy of contemporary Ukrainian media and criminal legislation under the current martial law regime. This multi-methodological approach establishes a rigorous, multidisciplinary analytical framework for assessing how democratic states effectively balance existential national security requirements with fundamental human rights.

The research establishes that while the US liberal model historically roots itself in the Anglo-Saxon common law tradition, shifting from the "clear and present danger" doctrine to modern tests, it fundamentally absolutizes individual communicative immunity from state intervention. Conversely, the Western European communitarian paradigm limits speech based on civic duties. A pivotal historical milestone was the interwar collapse of the Weimar Republic, which demonstrated the fatal vulnerability of a neutral liberal state to totalitarian subversion and birthed Karl Loewenstein's concept of "militant democracy." This defensive legal framework, which justifies the restriction or forfeiture of fundamental rights to preserve the constitutional order, has been systematically integrated into the German Basic Law and ECHR jurisprudence.

Ukraine has legitimately adopted this European defensive tradition through martial law restrictions, decolonization policies, and the criminalization of informational collaboration. However, the study highlights critical socio-legal risks, particularly the latent negative impact of prolonged civic self-censorship on the state's institutional resilience. Ultimately, managing these communicative distortions and establishing clear legal criteria for de-escalation are essential for the nation's post-crisis legal transition and its strategic integration into the EU digital space under the Digital Services Act.

Keywords: *Freedom of expression, militant democracy, informational sovereignty, First Amendment, restriction of rights, martial law, comparative-legal analysis.*

Постановка проблеми. У координатах сучасного конституціоналізму свобода вираження поглядів (свобода слова) є базовим індикатором демократичного розвитку та фундаментальною передумовою функціонування відкритого громадянського суспільства. Водночас жодна розвинена правова система англо-американської чи романо-германської сімей не розглядає це право як абсолютне. Зростання деструктивного впливу інформаційних потоків на засади національної безпеки, публічного порядку та невідчужувані права інших осіб зумовлює необхідність правового структурування меж легітимного втручання держави у сферу комунікативної автономії особи.

Історико-правовий та соціологічний виміри цієї проблематики дозволяють простежити ретроспективну динаміку інституціоналізації обмежень свободи слова під впливом воєнних конфліктів, геополітичних криз, технологічних інновацій (мас-медіа, інтернетизація, соціальні платформи, штучний інтелект) та соціокультурних зрушень протягом ХХ – початку ХХІ століття.

Особливої актуальності дослідження набуває для сучасної України, яка в умовах повномасштабної війни змушена збалансовувати імперативи національної оборони та збереження засадничих демократичних свобод. Правовий режим воєнного стану актуалізував дискусію щодо допустимих меж обмеження свободи слова, протидії дезінформації, ворожій пропаганді та кіберзагрозам. Окрім того, євроінтеграційний вектор України вимагає імплементації європейських стандартів медіаправа, тоді як глобальний вплив

американських цифрових гігантів змушує враховувати юридичні прецеденти США.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальнотеоретичний фундамент дослідження закладено у праці В. О. Панкратової, яка висвітлює універсальні детермінанти свободи слова в системі прав людини. Своєю чергою, соціокультурні чинники перших обмежень публічного дискурсу й генезу Першої поправки до Конституції США крізь призму релігійної свободи ґрунтовно досліджено у праці під редакцією Д. Лейкока. Історичний розвиток англосаксонської моделі та інституційне значення заборони попередніх обмежень проаналізовано на основі розвідки Т. Емерсона. Трансформацію меж свободи слова під час геополітичних катаклізмів ХХ століття та еволюцію критеріїв від «явної та безпосередньої загрози» до тесту «неминучих протиправних дій» вивчено за допомогою праць П. ДеВітта (щодо спадщини Закону про шпигунство 1917 року) та Г. Калвена.

Західноєвропейський вектор, що спирається на концепцію «войовничої демократії» та її екстраполяцію на сучасну українську практику, досліджено крізь призму праць М. Р. Калмикова, О. О. Матвейчука та А. І. Сліпачика. Наднаціональний рівень обмежень і практику застосування трискладового тесту Статті 10 ЄКПЛ висвітлено у розвідці Є. Білоусова та М. Кахнової, тоді як організаційно-правові інструменти протидії мові ворожнечі на рівні інституцій ЄС запозичено з дослідження Н. О. Мартюхіної.

Сучасний український контекст та нормативно-правовий вимір криміналізації виправдання й заперечення збройної агресії розкрито у статті О. С. Перепелиці, а динаміку російського інформаційного тиску та його психосоціальний вплив на цивільних осіб простежено за роботою В. А. Кудінова, О. В. Корнейка та О. Є. Пакриша. Глибинні наслідки безпекової кризи для соціуму та медіапростору зафіксовано у системному аналізі С. О. Вовка та А. В. Бадера. Додатково соціопсихологічні патерни трансформації

суспільної свідомості під впливом мас-медіа досліджено за працею В. Г. Королька та О. О. Сусської, а теоретичні аспекти кризових комунікацій і феномен інформаційної самоодерації ЗМІ — у статті А. Бистрова. Нарешті, перспективні моделі інтеграції України у цифрове поле ЄС на основі Акта про цифрові послуги (DSA) обґрунтовано у дослідженні Г. Л. Арзуманова та О. Ю. Мокроусової.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Окреслена науково-практична траєкторія потребує ревізії теоретичного масиву, оскільки еволюція правових систем США та Європи переважно вивчається відірвано від соціологічного виміру сприйняття цих обмежень суспільством. Крім того, класичні підходи потребують переосмислення в контексті цифрової епохи, де регуляторний баланс зміщується від держави до транснаціональних платформ, а модерація контенту алгоритмами штучного інтелекту де-факто заміщує правові норми. Це прогалина поглиблюється недостатньою вивченістю соціокультурної детермінації обмежень, зокрема впливу колективної історичної пам'яті на сучасні підходи до регулювання «мови ворожнечі» та дезінформації.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою дослідження є комплексний порівняльно-історичний аналіз моделей обмеження свободи вираження поглядів у США та країнах Західної Європи задля теоретичного обґрунтування й оптимізації сучасної української практики захисту інформаційного суверенітету в умовах повномасштабної гібридної агресії.

Для досягнення цієї мети передбачається дослідити історичний правогенез американської ліберальної парадигми Першої поправки та західноєвропейської комунітарної моделі «войовничої демократії» Карла Левенштайна, зіставивши індивідуалістичний імунітет слова із позитивним обов'язком держави щодо захисту суспільного миру. У практичному вимірі

дослідження спрямоване на обґрунтування легітимності правових обмежень воєнного стану та деколонізації в сучасній Україні крізь призму європейського оборонного досвіду. Крім того, завдання роботи передбачає виявлення соціоправових ризиків тривалого обмеження публічного дискурсу, зокрема феномену самоцензури, та окреслення концептуальних орієнтирів для майбутнього посткризового правового транзиту в умовах цифрової інтеграції до ЄС.

Виклад основного матеріалу дослідження. Американська модель захисту свободи вираження поглядів стала прямим продуктом тривалої трансформації англосаксонської правової традиції, де засадничим елементом виступала концепція сера Вільяма Блекстона щодо заборони попередніх обмежень. Відповідно до класичного англійського загального права, держава не мала права забороняти публікацію тексту до її здійснення, проте автор ніс повну юридичну відповідальність за «крамольний наклеп», якщо зміст матеріалу підривав авторитет інститутів влади. Ця первинна доктрина відображала тогочасний стан суспільної ієрархії, де стабільність державних інституцій важила більше за індивідуальну комунікативну автономію суб'єктів [1, р. 651].

Ухвалена у 1791 році Перша поправка до Конституції США, яка зафіксувала імперативну формулу щодо заборони Конгресу видавати закони, які обмежують свободу слова чи преси, прагнула повністю вивести політичну дискусію з-під урядового контролю [2, с. 82]. Однак текстова беззастережність поправки містила в собі юридичну обмеженість, оскільки вона захищала громадянина виключно від федерального законодавця, залишаючи легіслатури штатів повноправними регуляторами публічної сфери. Ця правова асиметрія була подолана лише після Громадянської війни з ухваленням у 1868 році Чотирнадцятої поправки, чия клаузула про належну правову процедуру згодом дозволила Верховному Суду США розгорнути

доктрину інкорпорації [3, р. 52]. Поворотним пунктом у цьому процесі стало рішення у справі *Gitlow v. New York* (1925 р.), де суд визнав свободу слова фундаментальним правом, захищеним від свавілля місцевої влади, що запустило процес масової уніфікації правового поля та трансформації формальної заборони для уряду в універсальний індивідуальний імунітет [4].

Індустріалізація та масова урбанізація ХХ століття змінили структуру суспільних комунікацій, перетворивши пресу на інструмент масової мобілізації, що змусило право реагувати на нові колективні загрози в періоди геополітичних катаклізмів. Ухвалення Закону про шпигунство 1917 року в розпал Першої світової війни змусило владу шукати компроміс між державною безпекою та індивідуальною свободою, що вилилося у формулювання суддею Олівером Венделлом Голмсом тесту «явної та безпосередньої загрози» у справі *Schenck v. United States* (1919 р.) [5, р. 120; 6, р. 77]. Тим самим у правову практику було введено жорсткий критерій детермінованого причинно-наслідкового зв'язку між символічним актом слова та його фізичним наслідком у вигляді реальної шкоди державі.

Розвиваючи цю логіку в епоху загострення громадянських рухів, американська судова думка у справі *Brandenburg v. Ohio* (1969 р.) врешті-решт звела межі легітимних обмежень до екстремально вузького тесту «неминучих протиправних дій», який вимагає об'єктивної негайності насильства для притягнення особи до відповідальності [6, р. 77]. Проте сучасна атомізація суспільства та цифрові технології змушують переосмислювати цей радикальний лібералізм, що чітко простежується на прикладі України, яка, перебуваючи в стані повномасштабної війни, зіткнулася з гострою потребою балансування. Це вилилося в особливий правовий режим воєнного стану та введення до Кримінального кодексу статті 436-2 щодо криміналізації виправдання, визнання правомірною чи заперечення збройної агресії РФ [7, с. 421].

У сучасному контексті проросійська дезінформація діє не як миттєве підбурювання до погрому, яке можна зафіксувати американськими тестами, а як пролонгований психосоціальний вплив, спрямований на деморалізацію, розмивання суспільного консенсусу та національної волі до опору. Відтак, українська практика змістовного регулювання мовлення змушена бути жорсткішою, оскільки в умовах гібридної війни інформаційні операції стають зброєю кінетичної сили [8, с. 374]. Це робить класичну концепцію вільного «ринку ідей» Джона Стюарта Мілля тимчасово незастосовною в умовах, коли суспільство змушене захищати свій інформаційний суверенітет заради збереження самої державності.

Потреба у захисті державного ладу від подібних внутрішніх деструктивних впливів наближає сучасний український досвід до західноєвропейської правової моделі, яка історично формувалася на ціннісно орієнтованих засадах суспільної солідарності. Її концептуальним ядром є теорія «войовничої демократії», сформульована Карлом Левенштайном у 1937 році на основі аналізу соціологічних причин краху Ваймарської республіки, де абсолютний правовий нейтралітет держави дозволив тоталітарним силам легально демонтувати конституційний лад [9, с. 83]. Як наслідок, повоєнна Європа відмовилася від ідеї ціннісної безсторонності у публічному дискурсі, поклавши на державні інститути позитивний обов'язок активно захищати демократичні цінності та людську гідність як першооснову суспільного миру.

Наднаціональним відображенням цієї філософії став трискладовий текст Статті 10 Європейської конвенції з прав людини, який визнає правомірність обмеження свободи слова лише за умови його передбачуваності в законі, відповідності легітимній меті та об'єктивної необхідності в демократичному суспільстві. Для підтвердження останнього критерію держава повинна довести наявність «нагальної суспільної

потреби», а Стаття 17 Конвенції додатково фіксує заборону зловживання правами, позбавляючи захисту висловлювання, спрямовані на скасування засадничих свобод [10, с. 277].

У національному законодавстві європейських країн цей соціокультурний імператив призвів до жорсткої криміналізації мови ворожнечі та заперечення злочинів проти людяності, що відображено в параграфі 130 Кримінального кодексу Німеччини щодо розпалювання ворожнечі або французькому Законі Гессо 1990 року [11, с. 417; 12]. Ці норми закріпили захист колективної пам'яті як пріоритет над індивідуальною комунікативною автономією, і саме ця європейська матриця стала орієнтиром для України в процесі її сучасної євроінтеграційної трансформації. Ухвалення Закону України «Про медіа» в 2022 р. ознаменувало перехід до європейських стандартів регулювання, де вітчизняна політика декомунізації та заборони колабораціоністських структур виступає класичним проявом «войовничої демократії», де повага до історичної правди визнається фундаментом суспільної згуртованості.

Разом з тим, інтеграція у новітній європейський цифровий простір, що регулюється Актом про цифрові послуги, вимагає від України перенесення акценту з кримінального переслідування окремих осіб на системну взаємодію з глобальними технологічними платформами [13, с. 47]. Це створює унікальний правовий гібрид, коли держава має узгоджувати заходи військового управління інформаційною безпекою з європейськими алгоритмами приватної модерації контенту, змінюючи саму природу правозастосування.

Складна взаємодія між американським індивідуалізмом, орієнтованим на захист особи від державного втручання, та європейським комунітаризмом, що вимагає створення безпечного суспільного середовища, безпосередньо впливає на структуру громадянського суспільства в кризові періоди. Правова

норма у цих моделях виступає не просто інструментом контролю, а інституційним чинником, що формує рівень міжособистісної довіри та суспільного капіталу. У зв'язку з цим особливої ваги набуває аналіз ефекту «охолодження» мовлення, коли розмитість законодавчих обмежень змушує громадян вдаватися до превентивної самоцензури, що веде до поступового звуження публічної сфери як простору вільного, раціонального обміну думками [14, с. 32].

В українському контексті воєнного часу цей феномен набув специфічного соціологічного виміру, де самоцензура часто диктується не страхом перед державним апаратом, а внутрішнім почуттям високої громадянської відповідальності та прагненням зберегти суспільну солідарність в умовах екзистенційної загрози. Така добровільна модерація свідчить про високий рівень згуртованості, проте тривала консервація єдиного офіційного наративу несе в собі приховані ризики для стійкості державних інститутів у майбутньому. Відсутність збалансованої суспільної критики та руйнація каналів зворотного зв'язку позбавляють систему можливості вчасно виявляти та виправляти управлінські помилки, що є критичним для довгострокового виживання соціуму [15, с. 49].

Ця криза комунікативного простору додатково посилюється глобальними змінами медіаархітектури, де алгоритми соціальних мереж штучно створюють «ехо-камери», поглиблюючи поляризацію суспільства та стимулюючи індустріалізоване поширення маніпулятивного контенту. Проте, якщо у США цю проблему намагаються розв'язати в межах Секції 230 Закону про етику в комунікаціях 1996 року, яка надає платформам імунітет за дії користувачів, а в ЄС через суворе адміністрування цифрових ринків, то Україна змушена діяти безпосередньо на лінії інформаційного фронту. Обмеженість класичного територіального права у регулюванні транскордонних мереж змушує шукати баланс між європейськими свободами

та жорсткими загороджувальними заходами, доводячи, що Україна перетворилася на провідний практичний майданчик, де випробується адаптивність глобальних моделей регулювання свободи слова [16, с. 85].

Висновки. Проведене дослідження дозволяє констатувати, що сучасна архітектура регулювання свободи вираження поглядів є продуктом еволюції двох фундаментальних парадигм. Американська модель, заснована на імперативі Першої поправки 1791 року, еволюціонувала в бік абсолютизації індивідуального імунітету від державного втручання через судовий тест «неминучих протиправних дій». Натомість західноєвропейський досвід сформував комунітарну модель, де межі свободи слова історично детермінувалися обов'язками індивіда перед суспільством. Ключовим етапом для Європи став колапс Ваймарської республіки, що зумовив появу теорії «войовничої демократії» Карла Левенштайна. Цей оборонний імператив легітимізував обмеження прав у разі їхнього зловживання задля демонтажу конституційного ладу, що відображено в Основному законі ФРН та практиці ЄСПЛ.

В умовах повномасштабної гібридної війни впровадження в Україні правового режиму воєнного стану та заходи деколонізації є логічним продовженням цієї європейської традиції самозахисту демократії. Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі полягають у переосмисленні європейського історичного досвіду правового транзиту другої половини XX століття. Науковий інтерес становить вивчення прецедентів регенерації публічного дискурсу та деескалації обмежень свободи слова після подолання масштабних безпекових криз, що є критично важливим для розробки майбутньої стратегії повоєнного відновлення України.

Список використаних джерел

1. Thomas I. Emerson. The doctrine of prior restraint. *Law & Contemp. Probs.* 1955. P. 648-671. URL : <https://openyls.law.yale.edu/server/api/core/bitstreams/edcbc013-327d-4d00-b48c-6d6e972bc050/content> (date of access: 27.03.2026).
2. Панкратова В. О. Право на свободу слова: теоретико-правовий аспект. Аналітично-порівняльне правознавство. 2024. № 2. С. 81-84. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.02.11>
3. The creation and reconstruction of the First Amendment. *Religious Liberty : Essays on First Amendment Law* / ed. by D. Laycock. Cambridge : Cambridge University Press. 2018. Vol. 3 : Religious Liberty. P. 36-63. DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9781316556214.005>
4. *Gitlow v. New York*, 268 U.S. 652 (1925). *Justia Law*. URL: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/268/652/> (дата звернення: 28.05.2026).
5. DeWitt P. «Clear and Present Danger»: The Legacy of the 1917 Espionage Act in the United States. *Historical Reflections / Reflexions Historiques*. 2016. Vol. 42, no. 2. P. 115-133. DOI: 10.3167/hrrh.2016.420207
6. Kalven H. Fifty Years of «Clear and Present Danger»: From Schenck to Brandenburg – and Beyond. *The Supreme Court Review*. 1969. Vol. 1969. P. 75–88. DOI: 10.1086/scr.1969.3108673
7. Перепелиця О. С. До питання про розуміння явища виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії російської федерації проти України, глорифікації її учасників (ст. 436² КК України). *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. Вип. 3. С. 417-428. DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.03.2.68>
8. Кудінов В. А., Корнейко О. В., Пакриш О. Є. Інформаційна агресія Росії проти України: динаміка та вплив на цивільне

населення. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 8. С. 372–378. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-8/76>

9. Калмиков М. Р., Матвейчук О. О., Сліпачик А. І. Доктрина «войовничої демократії»: зарубіжний досвід і національна практика. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 11. С. 82–86. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-11/15>

10. Білоусов Є., Кахнова М. Застосування статті 10 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод у практиці Європейського Суду з прав людини. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 4. С. 276–282. DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.4.43>

11. Мартюхіна Н. О. Організаційно-правовий механізм Європейського Союзу щодо протидії мові ворожнечі. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 5. С. 416–419. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-5/103>

12. Основний закон Федеративної Республіки Німеччина від 23 травня 1949 р. (останні зміни внесено 19 грудня 2022 р.) / Німецький Бундестаг, Відділ зв'язків із громадськістю ; переклад: Служба перекладів Німецького Бундестагу у співпраці з ask@co Sprachendienst GmbH ; перекладач Ю. Сильвестров. Берлін, 2024. 148 с. URL: https://www.bundestag.de/resource/blob/1033364/grundgesetz_uk.pdf (дата звернення: 28.03.2026).

13. Арзуманов Г. Л., Мокроусова О. Ю. DSA як модель для гармонізації українського законодавства у сфері цифрових послуг. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 11. С. 45–50. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-11/8>

14. Вовк С. О., Бадер А. В. Багатофакторний вплив війни на українське суспільство та громадян України: системний аналіз політичних,

соціальних, психологічних і економічних складових. *Політикус*. 2024. Вип. 4. С. 30–37. DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2024-4.4>

15. Королько В. Г., Сусська О. О. Соціопатерни війни: як медіапростір впливає на соціопсихологічні настрої суспільства. *Габітус*. 2022. Вип. 41. С. 47–52. DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2022.41.7>

16. Бистров А. Кризові комунікації українських медіа періоду повномасштабного вторгнення: теоретичний аспект. *Образ*. 2025. Вип. 2 (48). С. 81–92. [https://doi.org/10.21272/Obraz.2025.2\(48\)-81-92](https://doi.org/10.21272/Obraz.2025.2(48)-81-92)